

AZ ASSZONY LÉLEKTANÁRÓL.

I.

Oly vitás kérdés képezi jelen cikknek tárgyát, hogy bevezetéképen kénytelen vagyok röviden elmondani az indokokat, melyek arra készettek, hogy e darázs-fészekbe nyuljak. Célom nem volt egyéb, mint némely oly tételnek tudományos megvitatása, melyekről mindenki vél ítélhetni a nélkül, hogy azon alapot felmutatná, a melyről a női kérdéshez szólani akar. Igyekeztem tehát arra fordult, hogy azon alapot felmutassam, melyről positiv alakban s erővel szólhatni a női kérdéshez. Ha ezen kívül némely oly pontra is kiterjeszkedtem, a melyek talán az enyémnél részletesebb megvitatást igényelnek, akkor erre csak a logikai összefüggés kényszerített s ha szükségesnek látom, adandó alkalommal részletesebb fejtegetésekre is hajlandó vagyok. Célom annál fogva első sorban tisztán tudományos; szerettem volna az olvasó elé egy képecskét rajzolni, melyben az asszony lelkének összes fővonásait találhatná s egyuttal azon álláspontra is segíteni őt, a melyről az asszonynak egyéb, itt fel nem hozott tulajdonságai, helyes magyarázatukat nyerhetik.

Az indokok közül, melyek ezen cikkemre ösztönöztek, kettőt kell mérvadóknak jeleznem s részletesebben kifejtennem. Az egyiket psychologainak, a másikat sociologainak nevezhetném.

Az elsőt illetőleg azon elégedetlenséget kell felhoznom, melyet bennem a lélektannak manap divó, túlságosan formalistikus kezelése keltett. Az experimentalis lélektan éppen úgy, mint a speculativ lélektan azt véli, hogy eleget tudunk a lélek életéről, ha a képek lefolyásának, kapcsolódásának, feledés-

nek és feléledésnek száraz szabályait (lehetőleg számszerű pontossággal) bírjuk megállapítani. Ezen munkát, bármennyire fontosnak tartjuk, nem tekinthetjük a lélektan legfőbb feladatának s legfőbb fejlettségi fokának. Minden ismeretnek az emberi társadalom valamely szükségletével kell összefüggésben állania; nevezetesen a lélektanok fejlettsége nélkül sociologiai elméletek felállítását lehetetlennek tartom, a mint azt maga Comte is átlátta philosophiai pályájának második felében, mikor Gallnak tanát módosításokkal igyekezett társadalmi tana alapjaul fektetni.* Szeretném már most tudni, mi vonatkozása lehetne azon lélektanok az életre, a mely csak a lelki tünetmények gyorsaságát és erejét igyekszik mérni, azoknak jelentését, értelmét, tartalmát azonban tekintetbe nem veszi. Ezen külső törvények bizonyára csak kifejezői belső állapotoknak, azoknak, mikkel az egyén az egyénnel és a társadalommal összefügg. Ezeknek ismerete lesz tehát a főczél, a melyet a teljesen kifejlett lélektan elérni lesz köteles.

Mai nap azonban ezen tartalmi oldalt egészen mellőzik. Nemcsak rendszeres lélektanok nem veszik tekintetbe, hanem még azon könyvek is, melyeknek feladata: a tanítót és tanítónőt a gyermek lelkéről felvilágosítani (hiszen ezt kell nekik legjobban ismerniök!) a rendszeres lélektanok formalismusát veszik át s fejtegetnek bőségesen oly kérdéseket, melyek a lélek belsejének megértését semmivel sem mozdítják elő, ellenben ama lélek belső oekonomiáját, a lelki működésnek rendszeres összefüggését nem is vázolják. Onnan azon sajtóságos ellenmondás, melyet ezen tan sok tekintetben felmutat. Beszélnek általánosan állati lélekről és emberi lélekről; ezekben lehetőleg ugyanazon formális törvényeket igyekeznek felmutatni s ha ez valahogy sikerült, akkor a két lélek teljes különbségét mégis kénytelenek bevallani. Mert habár az állatban ugyanazon érzéki munka észlelhető, habár azokban a képek kapcsolódása (talán) ugyanazon formai módon történik, ámbár van bennök érzés és akarás, ugy mint az emberben — egy szóval, habár lényeges pontokban meg van is a formai egyezés; mind ennek daczára az állati lélek állati, az emberi lélek ember

* *Système de politique positive*. Tome I. p. 726.

lelke. A különbség tehát a l é n y e g b e n észlelhető, habár a mechanikai törvények, mint előre látható, valamennyi lélekben ugyanazok is. A szellemi életnek különbségét, lényegét pedig a s z e l l e m i t a r t a l o m b a n, nem a formában kell keresni.

A lélektant ezen elhamarkodott átalánosításra egy sehogyan sem igazolható feltevés vitte. Ezen téves feltevés a s z e l l e m i s é g a z o n o s s á g a minden létezőben. Abstracte véve a szellemiség csakugyan általános és azonos; de ezen abstractióról jól kellene tudni, hogy csak abstractio, hogy a concret tényekből el van vonva, melyek egymással nem azonosak; hogy ha valóságról beszélünk, akkor csak a concret szellemi alakzat lehet való, végtelen változatosságu formatióiban. Más jellemű az állati szellemiség, ismét más az emberi szellemiség. Ezen más jellem a kétféle szellemiség tartalmában, a lelki működés fokában s kivált az o e k o n o m i á j á b a n rejlik. Ugyanazon abstractio folytatja vészes hatását az emberi szellem különböző alakzatai közt; ugyanazon feltevés alapján azonosaknak vétetnek a törvények a gyermek és a felnőtt lelkében, s végre ugyanazon feltevés ismétlődik azon állításban, hogy az asszony lelke ugyanolyan, mint a férfi lelke, hogy ugyanazon törvények uralkodnak egyikben is másikban is, s hogy átmenve ebből a praktikumra, az asszony lelkét épen úgy kell kezelni, mint a férfi lelkét.

Én nem tagadom, hogy ez úgy lehet, a mint a lélektan hiszi; de bizonyítást hiába keresek a lélektani feltevés mellett. Egyszerű hypothesislátok, a melylyel az élet tapasztalatait összegyeztetni nem bírom. Hiszen az igaz, hogy az asszony gondolkodik, érez, akar — úgy, mint a férfi; az is igaz, hogy in abstracto az asszony ugyanazon ösztönöket tünteti fel, mint a férfi; az is igaz továbbra, hogy az asszonynak öt érzéke van, mint a férfinak, hogy ezek neki olyan érzéketeket szolgáltatnak, mint a férfi érzékei ennek. Tudom, hogy az asszony lelke sem hagyja kapcsolatlan egyes képeit, hogy az asszony is felejt, igen sokat felejt, hogy újra megemlékezik örömei, fájdalomai okozójáról. Mindezeket tudom s a férfi lelkében is találok. De szabad-e ebből azt következtetnem, hogy tehát az asszony lelke ugyanaz a mi a férfié? Nem lehet-e az asszony lelki te-

hetségei közt oly berendezés, hogy az egész lélek teljesen másnak bizonyul, mihelyest annak cselekedeteit vizsgáljuk?

Az állított azonosságot annál fogva tudományosan igazolni kellene, ha tudományos tételként akar szerepelni. Ezt azonban csak úgy lehetne elérni, ha az asszony lelkét a lélektanban külön studium tárgyává tennők, ha azt megfelelő módszerek segítségével minden nyilatkozatában megfigyelhetnők. Akkor lehetne majd positiv alapon felderíteni azt is, hogy az asszony lelke feljebb való-e a férfinál? vagy egyenlő értékű-e? vagy alárendeltebb? akkor dőlné el azon kérdés is, vajjon az asszonyi értelem csakugyan oly inferioritást mutat-e fel, milyent az asszony élettéből következtetnek?

Hogy az asszony értelmi reputációjának ezen igazolása, mely modern műveltségi foka daczára sem felesleges a »hitelenek« ellen, nem épen lehetetlen munka, azt nem szükséges említeni sem. Az újabbkori lélektan megállapította az állatok lélektanát külön fundamentalis ág gyanánt; a mi napjainkban érdemes tudósok azon fáradoznak, hogy a gyermeki lélek psychológiáját is positiv alapokra fektessék.* Miért ne lehessen az állat, a gyermek lélektanához egyenrangú disciplina gyanánt az asszony lélektanát csatolni, hogy végre mind a hármát összefoglalva a férfilélek törvényeivel egy minden földi szellemiségre szóló positiv lélektant megalkothassunk? A mai lélektan törvényei, azt be kell vallania minden psychologusnak, a férfi lelkéről vannak szedve; általános érvényüket már a megelőzőkben is igazolatlan feltevésnek neveztem. Mert törvényeket, melyeket minden szellemiségre vonatkozóak gyanánt akarunk feltüntetni, csak minden szellemiség műveinek megfigyelése által nyerhetni. Az asszony lélektanának módszeres kifejtése nélkül tehát a lélektan törvényei nem egyetemes érvényűek, hanem csak a férfi, concret alakzatára vonatkozhatnak. Csak egy példát akarok fel-

* Ilyenek: Ad. K u s s m a u l. Unters. über das Seelenleben des neugeborenen Menschen. Lpz. 1869. — Bernard Perez. La psychologie de l'enfant. 2-ième éd. Paris. 1882. — W. Preyer. Die Seele des Kindes. Lpz. 1882. — Berth. Sigismund. Kind und Welt. Braunschweig 1856. — O. Heyfelder. — B. Mayer. Das Kind in den ersten Lebensjahren. 1872.

hozni. Tudjuk, hogy férfiaknál a felfogás ideje: 0.050 és 0.086 mp. közt ingadozik. Valóban olyan szám-e az, a mely az asszony felfogására is szól? A kísérletek asszonyokkal nem történtek, s a míg nem történtek, a kérdésre feleletet adni nem lehet. — Hogy egy kép egy másikat feléleszsen, ahhoz férfiaknál: 0.727 mp. kívántatik. Hát ha az asszony élénkségénél fogva ez igen nagy idő? hátha épen vérmes természete miatt képei hamarabb támadnak, hamarabb tűnnek? Ekkép nem lehet átlagos értékekről az érzéki küszöböket illetőleg sem szólni, a meddig az asszony, gyermek, állat lelkét ugyanilyen méréseknek alá nem vetjük, a milyenekkel eddig csak a férfiakat kinozták. A tudomány érdekében az asszony ilyen kísérletektől bizonyára nem fog vonakodni.

Ha már az ilyen formalistikus kérdéseknél megbizhatatlan, mert bebizonyíthatlan, a mai lélektan akkor annál bajosabb lesz elismerésünket kifejezni azon részletek iránt, melyek az asszonyi lélek tartalmára vonatkoznak, vagyis melyek az asszony karakterére szólnak. Vannak ugyan részletek ott is, miket a psychologusnak figyelmen kívül hagynia nem szabad; megfigyelések, melyekben sok igazság rejlik, de a melyek tudományosságra igényt nem tarthatnak azért, mert csak egyes tapasztalatok, melyek magukban nem hordják a tudományos szükségképeniség jellegét. Hogy csak a női elleneit említsem, Schopenhauer, X Hartmann, Bahnsen milyeneket állítanak az asszonyokról!* Jó tulajdonságaikat csekélylik, gyengeségeiket kárörvendve vastagra festik, s a közönséges ember ítélete még önkényesebb, még inkább szükölködik biztos alap nélkül. Ez ingadozó becslésen csak úgy lehet változtatni, ha az asszony lelkének psychophysikai törvényeit megállapítva, annak tartalmát, oekonomiáját is vesszük tekintetbe, annak statikai és dinamikai viszonyait felkutatjuk. Egy szóval az asszony lélektanára van szükségünk.

Ezen hosszadalmas fejtegetéssel megadtam vállalkozásomnak egyik indító okát. Az asszony lélektanát önálló disciplinává emelni, melynek oly helye legyen a lélektan keretén belül, mint

* Arth. Schopenhauer. Ueber die Weiber. Parerga und Paral. II. köt. — E. v. Hartmann kivált Phaenomenol. des sittl. Bewusstseins sok helyen. — Jul. Bahnsen. Beiträge zur Charakterologie. II. k.

az állati, gyermeki és férfilelekről szóló tannak, — ez volt első czélom. Mert csak ez alapon gondolom igazolhatónak az eddig pusztán férfilelekről elvont törvények egyetemességét. Ez a pszichologiai indok.

Hiába tagadnám azonban, — volt még egy más indokom, mely ugyan én reám nézve egyénileg csekélyebb fontosságu, de a mely az emberiségre, mint nemre nézve, határozottan első sorba helyezkedik, a sociologiai kérdés, mely mai nap mint nőnevelés és nőemancipáció lép a társadalmi kérdések közé előtérbe. Hogy ezen kérdéshez én is szólok hozzá, az talán indokolást igényelhetne; ha még sem indokolom ezen lépésemet, azért nem teszem, mert a hol annyi embernek az állam védelme alatt, kéteselvek szerint cselekednie szabad, ott még csak szerénytelenségnek sem tekintem, ha én eltérő nézetemet szavakban nyilvánítom.

Nőnevelésünk formájáról és annak czéljáról itt részletesebben szólni nem akarok; a czikk végén rátérek arra is. Skeptikus voltomhoz képest itt csak azt merem állítani, hogy nőnevelésünk ugyanazon lélektani absurdumra alapítja rendszerének nagy részét, a mely magának a lélektannak is tételeit megbízhatlanokká teszi, arra a feltevésre t. i., hogy az asszony lelke ugyanolyan, milyen a férfiué. Modern nőnevelésünk különben még nagyobb absurdumoktól sem riad vissza; nőnevelésünk még az anatómiai és physiologiai különbségeket sem veszi semibe és azt hiszi, hogy az asszony testileg is annyira képes folytonos munkára, mint a férfi, a minek ellenkezőjéről minden jalusi bábaasszony ékesen szólóan fogja meggyőzni. De a nőnevelés általános postulatummá vált, sőt végrehajtói azt akarják velünk elhíttetni, hogy a mi nagyanyáinkat, anyáinkat és hitve-seinket nem is nevelték; azok csak úgy nőttek, de nem növelkedtek. S ha körültekintünk irodalmunkban s keressük azon nagy és alapos művet, mely ezt igazolná; ha kérдем: mire alapítjátok ti a nőnevelés elveit? akkor, fájdalom, azt kell mondani, hogy annak összes elvei csak külföldi egyes írótól származnak, emberektől, kik sokat gondolkoztak az asszony természetéről, de a kiknek tanai homlokegyenest ellenkeznek egymással. Mert nem csak oly csekély emberek, mint pl. én és hazai nőnevelőink nagy része, (egyikünk sem büszkélkedhetik

különös isteni revelatióval e kérdésre nézve), térnek el egymástól e pontra nézve; nem csak a vezető államférfiak nem tudnak megállapodni a nőnevelés és nőemancipatio határai iránt; hanem a két ellenséges tábor vezérférfiai, pl. Comte Ág. és J. Stuart Mill is teljesen ellenkező irányban gondolkoznak a nő hivatása s hatásköre felől. Tudományosan igazoltnak tehát éppen nem nevezhető a modern nőnevelés rendszere s módszere. Kétségbe vonják azt sok felől, maguk a szülők sem nyugosznak bele egyszerűen a mostani kényszerhelyzetbe, melybe különböző körülmények, különösen a társadalmi hiúság, szoritották. S éppen azért sehol, nálunk pedig legkevésbé sem felesleges e kérdések szel-lyesztetése.

S ez a második indok, mely e cikk megírását kívánatossá tette előttem. Az asszony társadalmi állását nem lehet annak természetével ellenkezőleg megszabni; ezen állásra azt előkészíteni csak természetének megfelelő neveléssel lehet. Nőnevelés és nőemancipatio azért egyenesen utal a nő karakterologiai becslésére, emez pedig viszont az asszony lélektanára.

E két ponttal kifejtettem indokaimat s legalább vázlatosan jeleztem azt is, milyen hiányok vannak, csekély nézetem szerint, az eddigi felfogásban. S ezzel áttérek a dolog positiv oldalára, tulajdonképeni teendőmhöz.

II.

Ha az asszony lélektanát külön tudományként megalapítani s rendszeresen kezelni akarjuk, akkor néznünk kell, vajjon van-e oly módszerünk, a mely ezen eljárásban biztosan vezetne célunkhoz. Jelen értekezésemnek célja nem lehet az asszony lélektanának legáltalánosabb körvonalait sem megadni; egyrészt jól tudom, hogy az eddigi adatok tudományos tekintetben exactságra s megbízhatóságra igényt nem formálhatnak, másrészt az anyag bősége miatt azt főpontok alá sem lehetne rövid értekezésben csoportosítani. Czikkem tehát az asszony lélektanának csak előzetes és ideiglenes módszerével foglalkozhatik s ha lesz is a III. szakaszban bizonyos vázlatféle, ez csak előleges constructio, a melynek kidolgozása későbbi idők feladata; tapasztalati tényekkel való illustrációját pedig az egyes olvasó tetszésére kell bíznom.

Az asszony lelkének megvizsgálására vezérlő módszer tud-
 mal még senkitől sem lett megfontolva logikai horderejét tekintve.
 A férfiak a női nemet igazán sértő felületességgel láttak munkájuk-
 hoz s a nők meglegedetten nézhetnek a férfiak ezen eljárásának
 gyümölcésére. * Minden kutatásnál ugyanis főkérdés az: mi t aka-
 runk? Épen ennél azonban a lélektan az asszony lelkét illetőleg-
 tévedésben van; soha szabatos kérdéssel nem lépett az asszony
 lelke elé s így világos, hogy szabatos feleletet sem kapott kér-
 déseire. Az emberek az asszony lelkét mindig kevesebbre be-
 csülték, mint testét; nem csoda, hogy az asszonyra vonatkozó
 megfigyelések, lelkét illetőleg, oly hézagosak. Mindezen meg-
 figyelések szabatosság nélküliek, mert módszer nélkül, találmra
 lettek nyerve; tréfás beszélgetés, vagy szenvedélyes fellobbanások
 közben észlelték az adatokat s ez esetleges jelenetekből alkot-
 tak képet az asszony lelkéről. De hogy valaki tudományos
 intentióval forogjon a nők körül, udvaroljon tudományos czélből
 (pia fraus), ha kell válogatás nélkül, azt, ha most bármily ko-
 molyan állítanám szükségesnek, a férfiak nevetségesnek találják.
 Akár tervszerű, akár terv nélküli azonban az observatio, tör-
 ténjék boudoirban vagy a világ zajában, egyet nem szabad a
 módszernek soha szem elől tévesztenie, azon állandó hibát
 t. i., melyet minden megfigyelésbe az asszony tettetése viszen
 át. Az asszony második természetévé vált őszintetlenség és ha-
 zudozás, mely a gyengének védelmére szolgál a hatalmassal
 szemben, a lelki nyilatkozatoknak rejtett rugóit mindig meg-
 hamisítja, szebbeket állítván az igaziak helyébe, sőt egészen
 módosítván is a nyilatkozatokat. Azért az asszony lelkét viz-
 gálni kell olyankor, a mikor biztosságban érzi magát s feszte-
 lenül nyilatkozik, vagy a mikor még vagy már többé nem
 áll érdekében a tettetés. Annyira zavaró és állandó ezen tette-
 téséből folyó hiba, hogy még a magasztalt anyai szeretettel is
 oly helyzetben vagyunk, hogy sokszor nem tudjuk eldönteni:
 számítás, hiuság, férje iránti háladatosság vagy igazán az emberi
 szívnek ezen legbecsesebb kincsét tevő önzetlen indulat
 vezeti-e az asszony ebbeli cselekvését?

De ha a tettetésből eredő ezen állandó hibát sikerül is

* Ilyen pl. Bogumil Golz munkája: »Naturgeschichte der Frauen.«

módszeresen eliminálni: az eddigi módszerek elegendők-e a titok megértésére? E módszerek egyrészt az anthropológiára, másrészt a történelemre támaszkodnak s ezekből törekeshnek inductive tételeik igazolását eszközölni. Azt hiszem, ezek mind csak előleges módszeres műveletek, melyek az asszony lelkének megfej-tésére nem vezetnek.

Mert hogy az asszony testi szervezete más, mint a férfiúé, azt tudjuk, s ebből a legpontosabb anthropologia sem fog nagy következményeket vonni. Mindaz, a mi e testnek kerekded formáiról, gyengédségéről, a testrészek arányáról és alakjáról, a homlok, kéz, láb és orr szépségéről, a száj kicsiségéről, illetőleg fejletlenségéről összeirtak, sok költői ömlengés is, mely mindezekhez csatlakozik, — az asszony lelkére világot nem derít. Többet nyomna a latban azon tapasztalat, hogy az asszony agyának sulya csekélyebb, mint a férfiúé. »Huschke közlése szerint: ha a nő agyveleje kerekszámában 100 sulyegységet nyom, a férfié, egyező viszonyok közt, 112-t fogna nyomni.« »S ez az arány minden életkorra nézve fönnáll.« A fehér fajta emberek agysulya férfiaknál 1410, nőknél 1262 gr. (Wagner) — vagy férfiaknál 1424, nőknél 1272 gr. (Huschke). Ennek azonoan, bár a viszony állandó minden életkorra utézve, túlságos fontosságot nem szabad tulajdonítani. Mert hiszen tudjuk, hogy az elefánt agyának a sulya 1500—1600 gr., a delfinét pedig 1800-ra becsülik; s ez agysuly még sem jár magasabb intelligenciával. — Az asszonynál kimutatható három »jellemző sajátság« is, t. i. a fej kicsinysege, a koponyaüreg csekélyebb köbtartalma és az agyvelő aránylagos könnyüése,* mindezek nem engednek semmi biztos következtetést. Sőt ha az agytekervények számosabbak volnának is, mint a férfinál, ez sem bizonyít; mert Gaussnak, a nagy matematikusnak, az agya ép oly tekervényeket mutat, mint egy ugyanakkor meghalt göttingeni csizmadiaé, pedig szegény csizmadia dehogyan foglalkozott az az n-méretű tér problémájával. Ha tehát az anthropologia azon eredményre jut, hogy »a nő, legalább csontvázának összes physikai jellemeinél fogva, nem egyéb, mint közbülső helyzetű a gyermek és a felnőtt férfiú között«, ** — akkor

* Topinard. Az anthropologia kézi könyve. Ford. Pethő Gy. és Török Aurél 1881. p. 185.

** Topinard. Az anthropologia kézi könyve. Ford. Pethő Gy. és Török Aurél. 1881. p. 185.

ez csak a »physikai jellemeke« szól. Hogy azonban az asszony lelkileg is ezen fokon áll, mely őt gyermekek vezetésére képesíti ugyan (bizonyos mértékben), de viszont férfi által való vezettetésre utalja, ezt semmi anthropologia nem mutathatja ki, ehhez az asszony lélektana szükséges.

A mit tehát az anthropologia szolgáltat az asszony lélektanának, az igen is megbecsülendő argumentum, de csak akkor, ha az asszony lelkének direct megfigyelése megtette már azon szolgálatot, a melyre hivatva van. Mert mindezen külső dolgok csak formák, melyek belső tartalomra, symptomák, melyek belső állapotokra utalnak, de a melyek értelmét e belső állapotoknak megértése nélkül hiába véljük elérhetni. Mert az asszony csekélyebb agyveleje oly bőséges granulatiót mutathat, hogy csekély sulya daczára a legintensivabb munkákra is képes lehetne.

Az igaz, hogy ezen »intensiv« munkának gyümölcseit is kellene látnunk. Eddig azonban az asszony legszebb gyümölcsei — gyermekei. A történelmi módszer nem is késik felhasználni ezen tényálladékot a női nem ellen; de nézetem szerint módszeresen ezt igazolni nem lehet. Hogy az asszony eddigelé sem politikai, sem tudományos, sem művészeti, sem vallási tekintetben, egyáltalában egy oly téren sem birt versenyezni a férfival, a hol önálló felfogás szükséges a dolgok elintézésére, — ez oly roppant érverejű tény, hogy Comte Ág. méltán hivatkozhatott egyik levelében J. St. Mill ellenében ezen »roppant tapasztalatra.«* De mit bizonyít az emberiség ezen fejlődési menete? vajjon helyes-e szigoru tudományosság szempontjából a következtetés a multból a jövőre? Mindenki tudja, hogy ez csak valószínűséget nyújt, de szoros igazságot soha sem tartalmazhat, a mennyiben, kivált társadalmi téren, oly számos tényező működik közre egy eseménynek, annál inkább egy állapotnak létesítésében, hogy azoknak teljes azonosságban való ismétlődésük a történelem egész sorában, csak egyszer

* »L'immense expérience déjà accomplie, — par l'ensemble de l'humanité doit être, ce me semble, pleinement décisive; car nous savons ce que valent philosophiquement les déclamations théâtrales sur le prétendu abus de la force chez les mâles.« — — »Car comment expliquer autrement la constante subalternité sociale du sexe féminin?« — Littré. Aug. Comte et la philos. positive. 3-ième édit. Paris 1877. p. 396 sk.

is, a lehetetlenségek közé tartozik. Hogy az asszony eddigelé nem birt versenyezni velünk, férfiakkal, az említett terek egyikén sem, bár sok más téren mester alakjában áll felettünk, azt pl. abból is lehetne magyarázni, mint az emancipatorok teszik is, hogy a lefolyt időkben a társas viszonyok kedvezőtlenége folytán az asszony képességei kifejlődésre nem juthatván, azok mintegy eldermedtek s hátrafelé fejlődtek. Más téren, a hol tehetségeiket érvényesíthették, pl. az intrigue terén, legyen az szerelmi vagy más természetű. az antik asszonyok capacitása a modern »hölgyeknek« bámulatos, hideg szeretetreméltósággal véghezvitt raffineriájához képest csekélyszerű s ha voltak az ősi időkben Juliák, titokzatos Messalinák és nyílt homokkal tomboló Cleopatrák, voltak az új kornak is Erzsébetjei és Katalinjai, kikhez képest az ó-kor korlátolt családságai csak kezdetlegéseknek tűnnek fel.

Ebből következik, hogy tért kell nyitni az asszonynak, hadd fejtsse ki lelki erejét, a mennyire képes, hadd lássuk, igaz-e az asszonyra nézve azon psychophikai törvény, mely azt mondja, hogy az inger arányában fejlődik az érzéklet s így az ösztönök capacitása is!

Ámde itt újra kell hivatkoznom a fejlődés azon egyszerű törvényére, hogy fejleszteni csak ott lehet, a hol képesség van. De hiszen épen ez a vitás kérdés, a képesség kérdése. Az ingadozás és ellenmondás a közélet praxisában a durva sensualismustól az éteri idealismusig a legkülömbözőbb alakokban nyilatkozik. Számos férfi az asszonyban nem lát egyebet, mint kellemes, bár drága játékszer, mások szükséges roszat, újra mások házi rabszolgát, némelyek (a jó érzelműek) gondjaik megosztóját, barátjukat szeretik bennök, míg a fellengző kedélyek, kivált a fiatalok, éppen angyalkákat vélnek bennök található. Miként lehessen ezen ellentétes nézeteket kellő mértékre leszállítani s így összegegyeztetni? Az asszony lélektana által.

De hol van az erre vezető módszer? Az asszonyi lélek vagy asszonyi szív titkait külső tapasztalat útján felkutatni nem sikerül; az ilyen tapasztalat mindig egyének közti (interindividualis) viszonyokból van merítve; s ha biztos is, — hogy megérthessük, ahhoz már bizonyos előleges nézettel kell birnunk erről a »szívnek« nevezett lélekről, mely azokat magyarázza. S e nézetet az elszórt részletekből szerkeszteni nem lehet; mert az

egész adja meg a részek jelentését, nem megfordítva. Legegy-szerűbbnek látszik az asszony lelkét analogia útján képzelni. Más lényeknél is így járunk el; magunk képét helyezük át a vizsgálandó alakba s ha eltéréseket tapasztalunk, akkor ez eltérések, mint új esetvonások megváltoztatják s tökéletesítik az előre alkotott képünket. Ámde ez analogia mindig hézagos; annál hézagosabbnak kell lennie, minél eltérőbb lényegileg azon két alakzat, melyek egyikéről a másikra vonunk következtetést. Már a gyermek lelkénél is így vagyunk; daczára annak, hogy itt az analogia oly erős alapokra épül, a milyen az, hogy mindnyájan gyermekek voltunk s hogy legalább éltünk harmadik évére emlékezünk, miből oly vonások maradnak emlékezetünkben, hogy a megfigyelés segítségével hátrafelé is construálhatunk, — daczára ennek vajmi hézagos a gyermeki léleknek, még a fugyermekének is ismerete, ha azt a tudományos szigorúság szempontjából tekintjük.

Az asszony lelkénél azonban ezen analogiának szála is kisiklik a férfi kezéből. Az asszonynak oly specialis állapotai vannak, melyekbe nekünk férfiakul bele képzelni magunkat, nem mondom nehéz, hanem teljességgel lehetetlen. Hogy csak egyet említsek. Itt van az asszonyi lélek azon permanens hangulata, melybe azt a terhesség, illetőleg az óhajtott s mégis a legbátrabbtól is rettegett szülés helyezi. Pedig, ha van uralkodó alaphangulat, mely az asszonyi élet minden harmonikus és disharmonikus hangjait kíséri, akkor ez azon generalbass, melynek asszony lelkéből hiányoznia nem lehet. Mit segít ezzel az egy hangulattal szemben minden anthropologia, történelem, analogia? Mert megértve csak az van, a mit megélünk; ezt az egyet azonban férfúnak megélnie nem lehet. Volna ugyan még egy expediens, ha t. i. női kéz írná meg nemének lélektanát, legalább lelke természetrajzát; a törvényszerűséget aztán majd meglelnők mi is benne. De lehet-e ily őszinte, elfogulatlan rajzot oly érdekelt oldalról reményleni, a milyennek minden asszonyt ismerünk, ha az ő nemüknek kérdéséről van szó? S lehet-e a priori oly intelligentiára bízni ezen tudományos munkát, mely intelligentiának erre valóságát, capacitását épen vizsgáljuk, sőt, mint sokan teszik, kétségbe is vonják egyenesen? Ha az asszony saját maga természetének

higgadt megértésére nem képes, nem nyilván való módszeres tévedést követnének-e el azon esetben, ha e munkát az ő kezükre bízók?

Ezekből világos, hogy mégis csak férfikéznek kell az asszony lélektanát megszerkeszteni. Sokkal gyengébbnek érzem magamat és tapasztalataimat e téren sokkal hézagossabbnak tekintem, semhogy én még csak meg is kezdeni merném ezen nagy munkát. Azért azonban még sem tartom feleslegesnek az iránt kifejtteni nézetemet, miképen vélném eszközölhetők ezen kutatást. A philosophiának e tekintetben egy igen hatalmas eszköze van, melynek módszeres fontosságát Dühring Jenő mutatta is először,* de a melyet sikeresen sok téren alkalmaztak már előtte is, pl. a nemzetgazdaszatban Thünen, ki egy nagy várost s körülötte végtelenbe terjedő, egyformán termékeny síkságot képzelt, hogy ezen schémán a mivelés függését a vásár távolságától feltüntesse. E módszert a s c h e m a - a l k o t á s m ó d s z e r é n e k nevezhetni. A schema egy előleges kép, melyet összeműködő tényezőkből alkotunk azon czélból, hogy a tapasztalatnak sokféleképen összeszövődött adatait elemeikben megértsük. A hol ez történik, »ott a levezető s legjobb értelemben vett szerkesztő módszer az összeműködés egyszerű schémáinak alkotása által annyira tökéletesedhetik, hogy eredményei matematikai igazságok biztosságát mutathatják fel.« A schema rendezzi az adatokat s belátást nyújt azok összefüggésébe; ha ezt megtette, elvethetjük. E szerkesztő módszer használatának feltétele az elemek ismerete és azoknak tapasztalati igazolhatása; ha az elemeket és az azokból szerkesztett képeket a tapasztalat lepi, akkor a módszer biztos eredményeket nyújt.

A schemaalkotás alkalmazásának különösen az emberi lélek cselekedeteinél van helye. Ismerjük az embernek ösztöneit, melyek az egész nemre vonatkoznak; ismerjük azok compositióját ösztöncsoportokká, mely az egyes individuumokat létre hozza. A tapasztalat folyton igazolhatja vagy czáfolhatja a schema egyes vonásait. Dühring is kivált e téren véli alkalmazhatónak.** Az

* Dühring J. Logik u. Wissensch.-Theorie. Leipzig, 1878. p. 123, 124.

** Log. u. Wiss.-Theorie p. 123. Die inneren, unmittelbar durch das Bewusstsein gegebenen Antriebe unseres eigenen Wesens sind die Theilkräfte, aus denen sich, unter Hinzunahme des bestimmenden Sachverhalts in der äusseren Naturwirklichkeit, die Grundzüge des Gesamtlebens de

asszony lélektanára nézve pedig ez az egyetlen mód, melylyel megszerkeszthető. Az anyagot, melyből a kép szerkesztendő, az asszony ösztönei nyújtják; az igazolást a tapasztalatilag észlelhető cselekedetek adják, a melyekben ez ösztönök nyilvánulnak.

A törekvés tehát arra kénytelen irányulni, hogy ez ösztönök között az alapösztönt megjeljük s ehhez képest megmérjük a többi összeműködő ösztönök energiáját és értékét. Az alapösztön felkutatásánál pedig az asszonyt nem szabad izolált állapotban tekinteni; úgy kell azt felfogni, mint a nőnemű sorozatnak egyik, legfelsőbb tagját, a mikor a specifice asszonyira könnyen rájöhettünk. A többi ösztönök értékének megbecsülésénél pedig két vezérely jut érvényre: 1. azoknak szerepe az asszonyi életében, 2. azoknak működési törvényei, viszonyítva az alapösztön működéséhez. Azaz: tekinteni kell egyrészt arra, milyen hatást gyakorolnak az asszony gondolati világára a többi ösztönök, mennyire lépnek azok fel motívum gyanánt az asszony cselekedeteiben; másrészt pedig, mennyire engedik azoknak működési törvényei a priori azok fejlődését az asszony lelkében. A két szempont egymással karöltve jár s együtt határozza meg az asszony életét; mégis az ösztönök különböző természetében s azok működési törvényeiben kell a motivatio terjedelmét is indokolva találni.

III.

Felszerelve a schemaalkotás módszerével s ellátva a kellő egyéni tapasztalattal lépünk immár közelebb az asszony lelkének természetéhez. Mindenek előtt szemmel tartandó az, hogy a schema csak általános kép, mely nem illik teljesen minden egyénre; kivételek minden ponton lesznek találhatók, de e kivételeknek nem szabad az alaprajz ellen szólanioik, azok csak egyes vonásait módosítják s e módosítás is csak mennyiségileg fog felléphetni. Némelyikben erősebb, másban gyengébb lesz valamelyik ösztön; de az alapfunctiók meglesznek valamennyiben,

Menschenwelt und der in der letzteren unterscheidbaren Gruppen am gründlichsten ableiten lassen.« És u. o. »Mit diesen Trieben und Regungen rechnet man gleichsam, sobald man sich fragt, was aus ihren Kreuzungen und Verbindungen entstehen müsse.«

még pedig kölcsönös arányuk a többi functiókhoz változatlanul lesz tekinthető.

Az asszony szellemi alapját ép úgy mint a férfiút, különböző jelentéssel bíró erők képezik, melyeket kifejtésre való törekvésük miatt ösztönöknek nevezhetünk. Ez ösztönöket célunkhoz képest két csoportra oszthatjuk, ezeket pedig e helyen (nem lévén szükséges az ösztöni élet végső dynamikája) röviden realistikus és idealistikus ösztönöknek nevezhetjük el. Amazok az asszony lelkét a valóságra fordítják s azzal kapcsolják össze; emezek e valóság fölé emelik, mintegy új világot teremtenek számára, mely a külső valóságot utánképezi, annak törvényszerűségét feltárja s egyuttal a sziv idealis alakjait is zárja magába, melyeket a rideg valóban hiába keres a minduntalan csalatkozó érzelem. A realistikus ösztönökhöz tartozik 1. a nemi ösztön s folyománya, a gyermekek szerető táplálása és ápolása, 2. a vegetatív ösztönök, 3. a mozgási ösztön, 4. az érzékek ösztönöscsoportja. Az idealistikus ösztönöscsoportot képezik az intelligencia különböző nyilatkozatainak alapul szolgáló ösztöni alakzatok. Ez ösztönök, összetartva az öntudat által, egymásba szövődésükben képezik az emberi egyes alakot. Életük pedig a szükség és kielégedés közt folyik le, a mely lefolyás nagy vonásokban egyforma mind a két nemnél.

Az ösztönök egymáshoz viszonya, mennyiben azok a lelket alkotják: képezi a lélek statikai oldalát; azoknak szükség és kielégedés közt lefolyó élete teszi a lélek dynamikáját. A kutatásnak természet szerint a statikával kellene kezdődnie s megállapítania: milyen mennyiségi s jelentési arányban állanak az asszonynak fent jelzett ösztönei? A kutatás azonban exact eredményeket e téren nem mutathat fel; sem az egyik sem a másik ösztönöscsoport ereje mennyiségi meghatározásnak még eddig alá nem lett vetve s így más uton kell igyekeznünk e viszony megismerésére. E célból egyrészt az asszony sajátos jelentését kell megállapítani, a mint az a praedomináló ösztönben fog nyilatkozni; másrészt pedig a dinamikai tünetmények megfigyeléséből kell a statikai alapra hátrafelé következtetni.

Ha a nőstény állatok ösztöneit egymással összehasonlítjuk, akkor tagadhatatlanul azon eredményre jutunk, hogy a nősténynek fő megkülönböztetője, a hímmel szemben, mindenütt a fiak

szülésében keresendő. A nőstény-állat mindig coloniának nézendő, melyben fiai foglaltatnak. Senki sem fogja tagadni, hogy az emberi nőstény, az asszony is épen ebben különbözik a férfítől, hogy gyermekeket szül, míg a férfi azokat nemzi. Ez a femininumnak egyetemes megkülönböztetője az egész állati soron végig s ezen semmi pruderia, semmi orrfintorgatás nem változtat az emberek neménél sem. Az asszony alapfunktíója, mely azt épen asszonynyá teszi, a gyermekek szülésében keresendő, abban tehát, a mit minden szerencsés asszony érett korában végezni szokott.

A nemi ösztönnel pedig elválaszthatatlanul összefügg a gyermekek táplálása és ápolása. Az egész emlős sorozatban nincs kivétel azon szabály alól, hogy: a ki a gyermeket szülte, az táplálja és ápolja is. Az állatoknál ezen vaskényszerűség a legmeghatóbb jeleneteknek előhozója, melyektől ugyan az emberi gőg megtagadja az »erkölcsiség« jelzőjét, de a melyekre sokszor büszke lehetne a legfenkültebb asszony is, ha tőle erednének. Erkölcsi pusztulásnak jelei tehát azok, ha a gyermek táplálását a tehetős anya másra bízza; hiszen igaz, hogy a kényyszerállamban arra való a szegény ember leánya, hogy a gazdagnak a vérével is szolgáljon. De azért az is igaz, hogy a ki a jogot élvezzi, az vállalja a kötelességet is. A hol az anyák ezen ösztöne elnémul üres hivalkodás szava előtt (a mi különben mindig az asszonynak gyenge intelligentiájára vall), ott elvadul a női nem erkölcsi érzéke, mert elhagyják apadni azon első természeti forrást, a melyből az emberi nem számára a legboldogítóbb, legfenségesebb, legnemesebb érzelmek származnak.

Hála az égnek, e két functió: szülés és táplálás, nincsen az asszony értelmére bízva, mert az gyenge alap lenne, a mennyiben ferde nevelés és okatlan társadalmi viszonyok csakugyan képesek az asszonyt ebeli céljai és feladata iránt tévedésbe ejteni. Átlag véve azonban e két ösztön oly mély gyökeret vert az asszony természetében, hogy azoktól szabadulni egyáltalában nem tud. A functiók ezen ösztöniségének köszönhető, hogy még mindig vannak jó anyák, még pedig többnyire jó anyák, kik vérükkel is képesek áldozni azokért, kik nem saját vétségük, hanem szüleik meggondolatlansága folytán pillantották meg a napvilágát, mely fájdalmaikra egykedvűen tekint az élet kínos

perceiben. A nemi élet képezi tehát az asszonyi lélek közép-pontját, a miből érthető, hogy az asszony nem lehet soha feltétlen egoista, mint milyen lehet a férfi, kit értelme elvezet a nemi gondoktól; az asszony még ott is, hol látszólag egyéni élvezet után jár, első sorban a nemnek szolgál s annyiban egyéni önzése csalódás, melyet a nem saját céljainak elérésére ébreszt benne.

Ezen kézzelfogható tény azzal szokták közönségesen meghamisítani, hogy az asszonymak a nemi életen túl is tűznek ki feladatokat, mi által épen ezen legfőbb hivatás fontossága s kizárólagos egyedülisége károsodik. Pedig a tények világosan szólnak. Hogy az asszonyban épen az irrationalis az az egyénileg még nem érthető hatalom van túlsúlyban, hogy ez uralkodik rajta mindenkor, azt legjobban láthatjuk az asszony gondolatainak azon sajátosságos csoportosulásából, melyet »asszonyi észjárásnak« neveznek. Ebben rejlik az asszonyi lélek alapiránya és alaphangulata.

Ez »észjárás« jellemzését rövidre foghatom; mindegyikünk ismeri s csak a fővonásoknak kellő világításba való helyezése a szükséges célunkhoz. A nemi ösztön, mint ilyen, addig a míg testi szervezet fejletlen, nem jelentkezik; hanem mint minden nagy esemény, úgy ez is messze előre veti árnyékát a test fejletlensége korában is, s ez árnyék a leánygyermek játéka. Nem játszik katonásdit, nem lovakkal, hanem bábuval; ennek számára főz, varr, mos stb.; ha társaságba viszi, cerclét ad, ez lehet a társas ösztön jelentkezése, de lehet ártatlan utánzása is a modern vizitelési maniának. Elég az hozzá, a kis leány élete tökéletesen más jellemű, más alapeszme, alapösztön vezérli »észjárását«, mint a fiút; a mi a két lélek különböző szerkezetéről tanuskodik. S e különbség az évekkal nem hogy kibebbednék, hanem mind praegnansabb kifejezést nyer a leány üzemében. A mikor a nemi ösztön realis testi szervezetét megalkotta, az idealis játékok megszűnnek; a hajadon legfeljebb kegyeletből szokta még megőrizni gyermeki játékszereit, s szinte nem bírja felfogni, hogy az illúziók miképen tarthatták fogva bájos csalódásban »eszét.« Mert az asszonymak ebben a korban kezd »megjönni az esze« is, vagy az, vagy a mit ő annak ne-

vez. A hajadon életét öntudatlanul a nemi ösztön ártatlan kezelmei vezérlik; az ideális szerelmesség a hajadon permanent állapota; rajongás, ábrándozás, epedés, melynek concret formát nem tud adni, mert az élet által elébe vezetett férfiak szerint változik »ideálja« is. Erre beáll a realismus korszaka, mikor a leányt férjhez adják. Az illusiók tűnnek, a nemi ösztön realis uralma kezdődik, szolgálatába fogva mindent, a mi vele összefügg. A várandóság korszaka, a szülés kínos édes perczei, a gyermekek táplálása, ápolása és nevelése, -- mind ezek állandó uralmat biztosítanak a nemi ösztönnek az asszony lelkében. Az asszonyi lélek sajátos »észjárását« épen ezen irány jellemzi, a melybe annak gondolatait a gyermekek szeretete kérielhetetlenül tereli. Minden tárgy, minden egyéniség, minden viszony megítélése, antipathiái és sympathiái, egy szóval minden cselekedete végső motivumát öntudatosan vagy öntudatlanul ezen uralkodó ösztönben találja, mely mintegy azon szemüveg, a melylyel az asszony a világot tekinti.

Es ist ihr ewig Weh und Ach
So tausendfach.
Aus Einem Punkte zu curiren

mondja Goethe Mephistophelese.

Azután megnőnek a gyermekek; az asszony esze felszabadul ezen természeti nyomás alól, s ezen korban van lehetőség arra, hogy az asszony önzetlenül gondoskodhatik másokról is, szárítva idegen könnyeket, enyhítve idegen fájdalmakat. Ez az asszonymak igazán moralis korszaka, melyben nagyszerű erkölcsi képességének egész ereje másokért való fáradozásban képes kifejleni. Akkor lesz az asszonyból férjének igazi barátja, akkor idegen gyermekeknek igazi gondozója vá, akkor a társadalmi bajoknak buzgó és önzetlen gyógyítója. Mert ezen korig férjében csak szeretőt lát, s ha gyermekei lesznek, akkor nem a férjé, hanem a gyermekeké (s sokszor szeretőké) arcának legédesebb mosolygása; mert az emberi természet gyengesége mindig hajlandó inkább az idegeneknek, mint sajátjainak kedveskedni.

Azt hiszem, hogy egy élet, melynek egész lefolyása oly kényszerűséggel van megszabva és célja által kimé've, mint az

asszonyi életé, nem enged kétséget az iránt, hogy milyen arányban állanak egymáshoz e lélek működésében nyilatkozó erők, mely képek uralkodnak ezen lélekben s miben kell keresni az: asszony legfőbb tetteinek az indokát (motivumát). Az asszonynak legfőbb problémája, melyet életével meg kell oldania, az hogy anya legyen: a mely élet nem mutat fel ilyen megoldást, az »terméketlen« s surrogatumokkal kénytelen beérni. Ilyen a magtalanok élete, kik, ha nőiesség van bennök, idegenek gyermekeit fogadják sajátjuk, ilyen a vén leányok élete, a kik addig, a míg remélnék, a hajadonok illúsióban ringatóznak, a mikor pedig reményük is eltűnt, akkor ezen belső disharmonia folytonos kínjait szenvedik. E disharmonia, mint folytonos hangulat, teszi a vén leányokat irigykedő, zsémbelődő, áskálódó és kritizáló lényekké, míg a morális egyensúly kora természet-szerű idején be nem áll. Hivatva lenni valamire s e hivatást be nem tölthetni, ez a disharmonia a vén leányok lelkében, mely azokat extravagantiákra teszi hajlandókká, ha ez extravagancia nem is állana másban, mint valamely ölebecske vagy macska ápolásában; e disharmonia képezi azon alapot, mely a magtalan nő s a vén leány lelke közt tagadhatlanul meglevő rokonságot magyarázza.

Nem fogunk tehát tévedni, ha az asszonyi élet lefolyásából azt következtetjük, hogy lelkének főerejét a nemi élet veszi igénybe. Biológiai törvény értelmében pedig kettő folyik ebből, 1. az ezen functiót előmozdító functióknak ezzel együtt fejlődniök, 2. az ezzel ellentétes functióknak gyengülniök kell. Annál fogva, ha az asszony lelkének nem is volnának eredetileg oly statikai viszonyai, melyek azt a férfi lelkétől annyira eltérővé teszik, — az asszonyi életnek ezen cél által vezérelt dinamikus lefolyása közben azoknak mégis teljesen meg kellene másulniök.

A nemi életből eredő ezen erősítő hatás első sorban az emésztő szervezetenél lesz észlelhető. A gyermek ápolására szükséges anyag megszerzése az asszony emésztő szerveinek jobb kifejlését teszi szükségessé. Nem szükséges azoknak igazat adni, kik, mint a női nem ellenségei, falánksággal vádolják; de annyi igaz, hogy az asszony, ha nem is sokat, de bizonyosan sokszor eszik, s hogy a nyalánkság bizonyos fokát, mely épen

nem tápláló ételekre ösztönzi étvágyukat, lelkes védők sem bírják tőlük eltagadni. Ezzel nem azt mondtam, hogy kivétel nélkül található az asszonyoknál, mert van biz alól kivétel, dicseretre méltó kivétel. De a természetes mégis a jelzett tulajdonság, a másik meg kivétel. E tulajdonságnak jó oldala pedig az, hogy anyagi ízlésük finomabb s a szakácmesterségre alkalmasabbak, mint a férfiak. Épen azért az asszonyra a »jó anya« címen kívül nincs megtisztelőbb nyilatkozat, mint az, hogy »jól főz« és »izletesen talál«, — a mi minden körülmények között felér azzal a zongoraveréssel és idegen nyelveken gagyogással, mire modern kisasszonyainkat oktatják, a helyett, hogy a főzés művészetébe beavatnák.

A mozgási ösztönnek szolgáló szervek, csontok és izmok, az asszony családi céljaihoz mérték. Fejlettek azok, melyek a nemi életnek szolgálni vannak hivatva, gyengébbek azok, melyek a külvilágra való actiónak szolgálnak. E tekintetben a férfi izmaival az asszonyok maguk sem fognak versenyezni akarni; csak az igazán és tetteleg emancipált asszony léphet fel e téren némi igényekkel. Ez igazán emancipált asszony pedig a p a r a s z t a s s z o n y, ki férjétől függetlenül izommunka által képes fenntartani életét. — Külömben az asszony izomzata a háztartás mozgásaihoz mért; a hegymászó hölgyek a ritkaságok közé tartoznak s azokat rendesen »otthon« nem szokta semmi sem vonzani. Azon nagymérvű tánczolás kedv, mely az asszonyoknál minden korban tapasztalható, nem szól ezen tétel ellen, hogy izomzatuk a háztartás szükségleteihez mért; mert egyrészt a táncz is társas kapocs, mely az egyéneket egymáshoz közelebb hozza, másrészt az ezen alkalommal felhasznált izomerő komolyan össze sem hasonlítható azzal, a mit a férfi a világgal való küzdelmében többnyire kifejteni kénytelen.

A mi az érzéki ösztönöket illeti, azokról a psychophysikai mérések hiánya miatt csak általánosságban szólhatunk. Összehasonlítva a férfi érzéki functióival, biztosan el nem dönthető, melyik a finomabb; mert az asszonyokkal nem történtek e téren kísérletek. Egyet azonban szabad tény gyanánt említeni: az érzéki szervek n a g y o b b i n g e r l é k e n y s é g é t, ha nem is nagyobb erejét. Az asszony minden érzéke könnyebben ingerelhető s indítható működésre, mint a férfié s azért talán a

küszöbértékek kisebbek lesznek, mint a férfunál tapasztaltak. Nagyobb szerepet fognak továbbá életében játszani azon érzékek, melyeknek a nemi életre van közvetlen vonatkozásuk. Ugy az asszony szaglása finomabb lesz, mint a férfié, egyrészt azért, mert ez érzék az emésztő rendszerrel áll viszonyban, másrészt mert határozottan nagy befolyása van a nemi ösztönre is. E mellett látszik szólni azon (»gyengédségből« magyarázhatni szokott) vonzalom az illatos virágok iránt, melyet a parasztleánytól felfelé lehet észlelni; e mellett azon rendkívüli előszeretettel mindennemű parfümök iránt. Férfiaknál ezt »asszonyiasnak« szoktuk nevezni; mert a férfi, akármilyen parfümöt tesz is ruhájába, Horatius szava szerint mindig csak »hircum olet.« Ha azonban igaza találna lenni Jäger Gusztávnak (»Die Entdeckung der Seele«), hogy a szaglás az antipathia és sympathia legfőbb kalauza, akkor — tekintve az asszonyok indokolatlan caprice-it, minden ésszt kigunyoló vonzalmait s szerelmes kábulatait, — az asszony szaglási tehetsége sokkal fontosabb tényezőnek volna tekintendő annak szellemi életében, mint most csak sejteni is bírjuk.

Hasonló eredményre jutunk az izlés és tapintás érzékeinél. Az asszonynak izlelő képessége az emésztő rendszernek megfelelőleg erősebb lesz, megkülönböztetései pontosabbak s finomabbak, a mi degenerált állapotban finnyássággá fajul. A tapintást illetőleg, kivált az ujjhegyekben, a nyelv s ajak idegeiben bámulatos finomságot észlelhetünk, mely az asszony családi hivatásához szükséges; a mennyiben gyengéd kisdedek ápolása, másrészt a család ruháinak elkészítése, továbbá a kellemes és kényelmes »otthon« berendezése azt okvetetlenül megkövetelik.

Feltűnő az asszony látásánál azon sajátosság, mely azt csekélységek észlelésére ép oly kitűnő mértékben képesíti, mint terjedelmes tervek áttekintésére képtelenné teszi. A szemök elé kerülő tárgyakat legapróbb részleteikben bírják megfigyelni, kivált azokat, melyek valami tekintetben közel állanak fundamentalis functióikhoz. Az öltözet részeinek összeillősége, az arcz és testtartás egyes sajátosságai, a hajzat, nyakkendő, gombok állása egy pillantással meg vannak bírálva. Ellenben, a hol nagy ünnepek rendezése válik szükségessé, ott az asszony mindig kénytelen a férfi synthetikus elméjét segítségére hívni, mert a sok

apróság miatt elveszti az egésznek átnézetét. Ezen egyoldalú sajáttság magyarázatát leli két körülményben: 1. abban, hogy az asszony mindent centralis functióira vonatkoztat s így a megfelelő részletek számára figyelme mindig adaptálva van. Onnan észlelésének gyorsasága; 2. abban, hogy az asszonynál ezen alsóbb érzéki centrumok jobban vannak kifejlődve, mint a felsőbb értelmi centrumok, minélfogva a belőlük tudatába jutó képek mindig egyes, önálló alakban lépnek fel, az összetartó közös kapocs pedig homályos háttérbe szorul. Korlátolt látóköre folytán mindenkor érzéki képekkel van eltelve öntudata s azért e kisebb tömeget pontosabban bírja megtekinteni, mint mi.

Hogy a hallás mily mértékben van kifejlődve, arról szólni sem lehet. A zene iránt van hallásuk, ámbár kétségbe vonható, hogy a classikus zene megértése oly általános-e, mint azt a zeneeladásoknak látogatottságából akarnák következtetni. Hogy azonban a tánczene iránt egy asszony sem közönyös, azt nem a zene, hanem a hozzá képzelt tánc érzelméből kell magyarázni; a mi igen kényes problema. Ha a nők maguk között kénytelenek volnának táncolni, azt hiszem, ezen »szép művészet« hamar lesüllyedne azon magaslatáról, a melyre azt különböző időszakok bujasága felelszigázta.

Az érzéki ösztönök ereje mellett tanuskodik az asszonyi lélek egyik kiváló jellemzője: a kíváncsiság. A kíváncsiság oka az érzéki ösztönök feles erejében rejlik; az ösztön foglalkozni akar s működni, s azért az öntudatot folyton szorítja, hogy neki foglalkozási tárgyat szerezzen. A kíváncsiság azonban kivált a látás és hallás érzékeire vonatkozik, habár a többi érzékek is folytonosan ösztönöznek arra. Mihelyest az asszonynak saját affaire-jei vannak, ezen állapot bizonyos fokig enyhül; de azért a kíváncsi publikumot színházakbau, cirkusokban s ott is, hol csak látni és hallani kell, gyermekek és asszonyok képezik. A férfiu kíváncsisága — ismereti vágynak kifolyása s az abstractio honában leli főtáplálékát.

Ezen szakasz elején az eddig taglalt ösztönöket realistikus ösztönöknek neveztem; nem azt kívántam ezzel kifejezni, hogy azokban több realitás jelenék, mint a felsőbbekben, hanem azon sajátosságukat, hogy kielégedésük realitásokra szorul. Az ösztö-

nők sajátos dynamikáját azok élete képes legjobban kifejteni. Az elsorolt ösztönök élete mind úgy folyik le, hogy a bennök keletkező hiányt csak külső tárgyak elsajátítása képes pótolni. Az ételt be kell fogadni, a tárgyakkal mint érzéki ingereknek, hatását át kell vinni az érzéki centrumokba, hogy a hiány érzete, mely realis térvesztésben áll, a kielégedésnek helyt adjon. Ha a mi feltevésünk helyes, hogy t. i. az asszonyban az eddig fejtegetett ösztönök erősebbek, akkor az asszonynak természeténél fogva r e a l i s t á n a k kell lennie. A realismus legfőbb alapja a nemi és vegetatív ösztönökben keresendő, de az érzéki ösztönök is ezen iránynak szolgálnak; a mozgási ösztön csekélyebb vaskossága pedig az asszonynak bizonyos lebegő idealismust kölcsönöz, mely költői lelkekben a sylphidák, nymphák s hasonló phantasiaalkotások képezésére szolgált okul. Mert ezen jelzőkre nem a többi ösztönöknek meglehetősen piszkos munkája, hanem a vonzó erőttől való látszólagos nagyobb szabadság adott ösztönt. A tapasztalat nem is szól a realismus ezen gyanuja ellen. Nem akarok arra hivatkozni, hogy az asszonyok az elméletek iránt, melyek a világ anyagiságát tagadják, [szánakozó mosolylyal viselkednek; hogy nekik egyáltalában az emberiség jövője közönyös; hogy semmi elméleti fejtegetésre nem hallgatnak. Mind ezen tények első sorban csak csekély abstraháló erőről tanuskodnak. Az asszony realismusa ellenkezőleg az érzékileg adott valóságban való hitnek, a létezőben való elmerültségnek jellegét mutatja. A jelen csekély élvezet neki több, mint a jövőtől várható nagyobb öröm; érzékeiben hisz feltétlenül s végső argumentuma az: »máig láttam«, mintha a dolgokat látás s nem ész által kellene megérteni. Gondjainak legfőbbjeit képezik a vaskos realismus élvezetei: evés, ivás, ruházat s a mi ezzel összefügg. A pillanatnak él, s ha utólag megbánja természetéhez tartozó eme könnyelműségét, akkor e bánata ritkán oly mély, hogy valóban vellejéig hasson. Többnyire kárpótolja egy új — realitás; azért ritka azon asszony, ki egy év mulva férjhez nem menne ismét, ha első szerelmese örökre behunyta szemét. A hol a férfi fájdalomában elvész, ott az asszony képes a halotti tornál jó étvágyal falatozni (kivéve talán saját gyermeke halálát). Ez természetes nála, és ezen a nevelés csak annyiban változtathat, hogy az asszony megtagadja — étvágyát; többet nem.

Ezen jellemző vonás felismerése után könnyű lesz az asszony idealistikus ösztöneinek átlagos erejéről s terjedelméről képet szerezni. Egy szellem, melynek iránya kiválóan a realitásra fordul, mely az érzéki egyest nem általánossága, hanem érzéki egyes léte szerint fogja fel, a létnek általános kérdéseiben otthonosnak sohasem fogja magát érezhetni. Ott is, a hol az értelmi erő szépen van kifejlődve, a mi ritkaság, az ellenálló ösztönök mindig levonják a gondolkodást az abstractió tiszta aetheréből a realitas bűzös ködébe. Az okos asszony azért nem elméletei által okos, hanem azon öntudatlan tapintat által (tactus intrinsecus, Campanella szerint), melylyel a realis viszonyokat megérzi, s saját létére való vonatkozásukban megbecsüli. Abstracte szólva: minél nagyobb valakiben a »realistikus« ösztönök hatalma, annál csekélyeob lesz az »idealis« világ iránti érzékenysége. Mert e kettőnek lefolyása ellenkező. Míg ugyanis amazoknál a realis pótlékot be kell vinni az illető ösztönbe, addig emezeknél az ösztön belső tartalmát ki kell helyezni akadálytalanul az öntudat terébe. Az értelmi munka sikerességét már most két körülmény gátolhatja. Ha 1. maga az ösztön nem bír elegendő tartalommal, vagyis, ha az értelmiség csekély, akkor a világ tudományos megértése lehetetlen. 2. Ha ezen ösztönöknek folyton ellene dolgozik egy másik ösztön-csoport, akkor az értelmi erő folytonos nyugözést szenved, abstract idealis képeit folyton zavarják concret realis alakok. Ez a második eset, melyben a világ tudományos megértése lehetetlen.

Van-e ez esetnek egyike is az asszony lelkénél? Eltekintve az első esettől, melyet talán tagadna valaki, azt hiszem, az asszonynál a második esettel van dolgunk. Ha az életnek anyagi gondjaival küzködő férfiú tudományos felfogásra nem vergődhetik, akkor ez csak esetleges, mert a külső akadály megszűntével felszabadul értelmi ereje. Az asszonynál azonban értelmének folytonos ellenkezője realistikus ösztöneiben rejlik. Ezen realistikus ösztönök az asszony jelentéséhez, hivatásához tartoznak, s azért bírnak oly nagy erővel; azoknak gyengítése csak az asszonyi typus megrontását vonhatja maga után. Ezen antagonismus nála természetében rejlik, s lényeges nehézség annak tudományos kiképeztetése útjában.

A két ösztöni csoport a nő hivatása miatt nem lehet egyforma értékű, s a ki ezt hiszi mégis, az a nőből emberfeletti alakot képzel, mennyiben arra is hiszi képesnek, hogy gyermekeket szüljön, s arra is, hogy tudományos munkákat végezzen, vagyis, hogy nő és férfi legyen egy személyben. A tudományos munkának ugyanis két feltételét kell folyton szem előtt tartani: az egyik az öntudat fixirozó ereje, a másik az abstract képek keletkezése. E két feltétel nincs meg az asszonynál.

Az elsőnek kimutatása egyszerű. Az asszonynak főösztönei, a nemi s az érzéki ösztönök, fent kimutatott természetszerű hatalmuknál fogva, folyton tódulnak a tudatba s lefoglalják fixirozó erejének legnagyobb részét. Az asszony lelki állapota, bizonyos tekintetben, állandószerűség, melyet ösztönei okoznak s melyet modern asszonyoknál, nagy városokban különösen, folytonos kószálásuk s vizitelésük még inkább fokoz. Az idealistikus tevékenység tehát folytonos korlátokkal küzködik. Az összes ösztönöket összetartó öntudat fixirozó ereje, mely a képeket a valóságtól elválasztja, azok közt a belső, logikai, jelentésszerű viszonyokat felkutatja s ilyen, tisztán logikai természetükben, törvények képében kiemeli az érzéki adatok tömegéből, — ezen öntudatos erő az asszonynál tetteleg gyengébb mint a férfynál. A fixirozás ezen hiányosságát mutatja egyfelől az asszony gyorsabb kifáradása szellemi munkában, képlefolyásuk gyorsabb tempója (a mit mérések hiányában csak valószínűk tartok), kíváncsiságuk, mely a folytonos változatosságot kívánja, állhatatlanságuk elvük és hitük mellett, unatkozásuk, mihelyest hosszabb ideig kell egyforma dologgal foglalkozni, önuralmuk fogyatkozásai (kivéve a tettetést, a hol erősebb ösztönök játszanak közre), indulatok által való kormányoztatásuk st. Mind olyan körülmények, melyek férfiaknál ilyen kirívó alakban fel nem lépnek a férfi nagyobb abstraháló ereje folytán.

A tudományos felfogáshoz kívántatik mint másik feltétel az abstract képek, a fogalmak megalkotása. Ez azonban az asszonynál azért nem sikerül, mert az alsóbb érzéki centrumok ereje folytán, felfogása egyenesen az egyes tárgy képét alkotja, s a sok egyes közti hasonlóságot, a számos részlet észrevétele folytán, nem engedi tudatba emelkedni. Az asszonynál tehát épen concret realismusa, a főakadály, a tudomány megér-

tésében. Többször csak zavaros közképekben folyik le gondolkodása, fogalmak alkotására nem emelkedik, mert mindig saját érzelmei, egyéni állapotai, ezer realistikus csekélység tünik fel az abstract kép megszerkesztése ellen. Az asszonyok ismerete azért inkább szemléleti (intuitív), emlékezetre támaszkodó, mint discursív, ítéletre épülő s a meddig csak egy tudományos törvényt legalább fel nem találnak, addig fogalmak alkotására, azok logikai megítélésére, egy szóval logikai munkára való képességüket kétségbe kell vonni. Az asszony legjobb esetben megtartja az ismereti anyagot; de elvi felfogásig nem emelkedik. Ez végleges határa az asszony értelmének, még pedig azért, mert azon értelmi plusz, mely a fogalmak megértéséhez szükséges, az asszonynak realistikus ösztönei s azoknak mindenmű adnexumai felemésztik.

Az asszony ezen fejletlen abstraháló képessége folytán általános fogalmak, eszmék és törvények megértésére sem képes. Ő, ha igazságot találna is, azt csak találja, de nem kereste; ráakadt, de nem kutatta; a világosság felvillan előtte, de nem ő gyújtja meg; tudhatja $\delta\tau\iota$, de nem a $\delta\iota\omega\tau\iota$ kérdését megoldani. Épen azért elvek iránt közönyös; nem ismerési vágy, hanem egyéni indokok ösztönzik tanulásra. Neki a tudomány, ha nem időtöltés vagy hiúság (pl. a firkááló hölgyeknél), bizonyosan pénzszerzés; surrogatum az az első esetben, mint a macska és az ölebecske a gyermekteleneknél. Ennek oka az értelmi erő korlátoltsága; mert a mire képesek vagyunk, azt szeretjük tenni s az asszonynak is vannak sokféle kedvencz passiói, a mikre képes. De abstractiókat nem ért s nem szeret. Az emberiség, mint humanitas, előtte érthetetlen fogalom; ő ismer egyes embereket, kivált szép és csunya embereket, ritkábban tudja, ki a jó és ki a rossz ember; kipuhatólja, melyik a kezelhető, melyik a »vad« ember. De »embert« ő nem ismer. Úgy van az minden egyéb tárgygyal, s ha a mai nevelés ez abstractiókra tereli a leányok eszét, akkor kimenthetetlenül rombolja az asszonyiasságot bennük. Azért kivált matematikában, a philosophia elméleti részében, a természettan rationalis elveiben az asszony nem érzi magát »kényelmesen«; ezekhez nem kötheti ösztönszerű képzelgéseit, érzelmeit, ezek rá nézve »hideg« tanok. Ellenben az irodalmak külső ismerete igen is kedves nekik — időtöltésnek;

ez is csak pro memoria. Az asszony azért az abstract tudományok ellensége, az abstract egyetemes törvények nem értője, épen azért, a hol csak hasznát látja, azoknak megsértője, legye- nek azok politikai, társadalmi vagy tisztán tudományos törvé- nyek. Neki törvénye az önérzet sugallata; ez pedig esetről- esetre való politikát tanácsol a »gyenge« nemnek.

Az erkölcsi cselekvés két főtenyezőtől függ: 1. az öntudat hatalmától az ösztönök különböző ágai felett, 2. biz- tosan megállapított cselekvési elvektől s azok megértésétől. Mind- két tényező az asszony lelkében csekélyebb erejű, mint láttuk. Öntudata ritkán emelkedik az önérzeten túl; önismeretre az asszony épen fixirozó képességének gyengesége miatt nem képes, önérzete azonban csodálatos tapintatosságban jelentkezik, mely- nél fogva képes meglepő biztossággal a tárgyakra egyéni hasz- nos volta felett itélni. Épen ezen korlátolt subiecti- vismus azonban ellensége az asszony erkölcsi ségnek. Az asszony nemcsak abstractió hiánya, hanem erős subiectivismusa miatt nem bír képzelni állapotot, mely valamennyi emberre egyformán kiterjedhetne. Már pedig autonom erkölcsiségéhez kell egy oly törvény, mely valamennyi emberre vonatkozik; kell továbbá e törvény követése csak a törvény észszerűsége kedvéért. Az asszony azonban csekély ab- stractiója s erős subiectivismusa miatt ez észszerűség általánossá- gát nem bírja megérteni. Azért az asszony moralitása igen kétes dolog. Az asszony a fundamentalis erényre: az igazságosságra nem képes; mert ehhez általános törvény szükséges, s e törvényt objective kell alkalmazni. Birói hivatalra azért természeténél fogva képtelen, ha ügyvédi pályára mutatna is hajlandóságot s képességet. Nevelés, szokás és több- nyire félelem, melyet a tetteiből folyó bizonytalan jövő kelt benne, tartják az asszonyt a társas erkölcs határai között. Eszszerűen igazolt meggyőződésről nála nem lehet szó, s azért, mint már Hartmann igen szépen kifejtette, erkölcsisége mindig heteronom, paptól, férjtol, apától, szeretőtől s egyebektől befolyásolt, soha nem önálló elvekre épült, autonom. Elismerem, hogy vannak asszonyok, kiknek élete egy határozott irányt követ, s meghaj- lok előttük mélyen érzett tisztelettel. De ez irányba azon asszonyokat nem az értelem, hanem az életnek, a jókat leginkább

sújtó, sulyos keze vitte s e kemény kéz szorítása alatt mintha kővé lett volna ez asszonyoknak gyenge értelmi elve, melyen aztán az esetleges érzelmek változtatni nem bírnak. A szerencsétlen asszonyban szokott a legszebb erkölcsiség jelentkezni. A szerencsések cselekvése az »esetről-esetre« való politika képét mutatja.

Ezen tényállásból azonban nem szabad következtetni, hogy az asszony tényleges erkölcsisége rosszabb a férfiaknál. Ellenkezőleg én hajlandó vagyok azt többre becsülni; annak hatása az emberi társadalomra sokkal jótékonyabb, mint a férfiaké; az asszonyok közt aránylag több jónak kell lennie, mint a férfiak közt, s ha az asszonyok romlanak, ezen romlásukban a férfiak első sorban vétkesek. Csak azt állítom, hogy az erkölcsiséget öntudatos alakban lehet találni férfiaknál, észszerűen megalkotott jellem terem férfiaknál; az asszonynál azonban szívjósága észszerű consistentiával nem bír, hanem mindig inkább ösztönszerű, mert nem reflexióra épült s nem igazolható. Ennek azonban van igen jó oldala; a férfiút még nagy kérdésekben is félrevezetheti az esze, egy elv zsarnokává teheti pl. a forradalmak vérengző férfiai, az asszony az ő körében ösztönszerű biztossággal ragaszkodik igazi erkölcsi substantiájához s ennek szolgálatában valóban fenséges cselekedetekre képes. Az asszony azonban, elvek által nem levén vezérelve, ezen erkölcsi substantiának való szolgálataiban gyakran téved s akkor legjobban; hogy ezen benne egyénileg levő substantiát kifejtse, szem elől téveszti annak egyenlő lételét más lényekben is, s ezen önzetlen önzésben vét ellenük. Azért a hol jónak látja, csalfa, hiszékeny mindig, igazságtalan természetnél fogva, nevetségesen jószívű s visszataszítón kemény, sőt kegyetlen más esetekben, szükség szerint. Barátságába nem lehet bizni s asszonyok közt ilyen nem is képzelhető, mert szellemi közös céljaik nincsenek, s ha vannak, az egyéniség előtérbe tolokodik s rontja a cél hátrányára az egyességet.

Ha pedig azt kérjük: miben rejlik az asszony erkölcsi substantiája? akkor arra azt hiszem, egyhangú lesz a felelet: az asszony észszerű, erkölcsi substantiája a gyermekek szeretetében rejlik. Az, a mi az asszony hivatása, az a világi viszonyok közt erkölcsi substantiáját is

képezi. Önkénytelenül is elismerjük ezt, a mikor az asszony tévedéseit ez irányban enyhébben ítéljük meg, mikor vétségeit is szelidebben kárhozzatjuk, ha azoknak forrása az anyai szeretet volt. Mert ezen irányban, ha nem is autonom, de mégis igazi erkölcsi cselekedeteket művel, mennyiben nem önző egyéniségeért, hanem védtelen gyöngékért vétkezett. S nincs viszont magasztosabb az asszony életében, mint a gyermekekről való gondoskodás. A beteg gyermek bölcsőjénél töltött álmatlan éjszakák, lemondó munka az éhezők kiegészítéséért, visszavonulás a világ zajától, hogy csak kedveseinek élhessen, folytonos gond és aggodalom azok jóléteért s életeért, a nyugodt boldogság mosolya azok szerencséjében — ezek azon vonások, melyek az asszony homlokára teszik a legszebb koszorút, a gyengeség daczára kifejtt erkölcsiség koronáját.

S ez az, a miben alapját bírja az asszony minden varázseréje, melylyel a férfit magához vonzza. Asszony, ki gyermekeit szereti, férjét is szereti, az indulatok törvénye szerint (si aliquem imaginamur laetitia afficere rem, quam amamus, amore erga eum afficien.ur. Spinoza Eth. III. prop. 22). Asszony, ki gyermekeit igazán szereti, épen azért hű is lesz férje iránt s ha számtalan hűtlenségi esetek tetteleg előfordulnak, ezek az asszony erkölcsi substantiájának romlásából magyarázandók, mely romlást mindennemű társadalmi okok idézhetnek s mozdíthatnak elő. Az asszony ez erkölcsi substantiája teszi őket szeretetre méltókká ott is, a hol még nem nyilatkozik realis alakban, mint gyermeki szeretet, hanem mint kedvese iránti ragaszkodás. Az asszonyok közt ugyan nincsenek Hamletek, mert ahhoz az abstractio és az ösztönök közti nagy ellentét kívántatik; hanem vannak Opheliák és legszebbek köztük a Juliák. Julia szeretetre méltó, gyengéd, naiv alakjához képest pedig a legszebb Romeo is bárdolatlan, meggondolatlan suhancz.

Bajos volna az asszonyi szív életének részletezése e folyóirat keretén belül s kivált ezen jelenlegi cikkemben. A kedély és érzelem világa az asszonyi lélekből éteri szálakkal szövődik be annak értelmi munkájába s képezi ennek alapját, mely nélkül asszonyiassága lehetetlen. Ez érzelmi világ sokoldalúsága, finomsága, gyöngédsége, az asszonynak természetes s ezen téren a férfiú távolról sem versenyezhet vele. Neki kötelessége az asszonyi

lélek ezen gyöngéd virágait a világ zord viharjai ellen megóvni, azokat gyengéd kézzel ápolni; mert ha letörüli ezen finom fátyolt, mely azokon, mint a szilva hamva, elterjed, maga magát fosztja meg mind azon földi boldogságtól, melyet ember mégis csak szerető nő keblén találhat. — —

IV.

Igyekeztem lehető obiectivitással az ismeretes tényekből szerkeszteni az asszonyi lélek képét s ha számos mellékvonást (pl. társas ösztönét) mellőztem, akkor azért tettem, mert annak megítélését oly könnyűnek véltem, hogy ez elhagyás a képnek alig árthat. Most röviden össze akarom foglalni a szétszórt részleteket, hogy a kép concret vonásai egységbe olvadjanak s hogy néhány praktikus megjegyzést csatoljak az egészhez.

Az asszony lelke középhelyet foglal el a gyermek és a férfi lelke között, a mi annak öntudatosságát illeti. Tetteinek legnagyobb része ösztönszerűen megy végbe, többnyire ösztönszerű kényszerűséggel s így biztossággal is. Ezen tetteknek indoka és célja a nemi ösztönben s a gyermekek iránti szeretetben tárult fel előttünk, melyhez képest az asszonyi lélek minden egyéb tehetsége csak eszköz gyanánt tekintendő. E célnak szolgál az asszony fejlettebb emésztési s csekélyebb mozgási rendszere, ennek érzékeinek kissé másféle sorrendje s ingerlékenysége is, mely az asszonyt egyenesen a realismus irányába utasítja. Ezen realismus, mivel ösztöneinek természetszerű azaz erkölcsi céljai vannak, az asszony életét erkölcsössé teszi az által, hogy ezen céloknak természet kiszabta módon szolgál s ez erkölcsiség nagyságán csak azon egy hiány van, hogy szintén inkább öntudatlan. A célnak azonban teljesen megfelel az asszony élénksége, korlátoltabb látköre, gyengédsége, ragaszkodó conservativismusa (melyet már a mozgási ösztön csekélyebb fejlettsége is jelez), általában érzelmeinek élénksége, finomsága s ebből folyó sokoldalúsága. Mivelhogy pedig az asszony életének lefolyása soha nem lesz teljesen öntudatosan észszerű, hanem mindig ösztönszerű (a miben igen nagy természeti bölcseség rejlik, mert ettől függ az emberi nemnek

fenmaradása), azért az asszonymál az elmélkedő ösztönök ezen realis ösztönök mellett csekélyebb fejlettségűek, abstraháló erejük gyenge, tudományos hajlamuk vagy nincs vagy számba nem jöhet. Ez is egészen helyén van, mert a nagy elmetehetség az asszony alapfunktíóját, a gyermekek szülését és nevelését akadályozná s rontaná. S épen azért magasabb szempontból tekintve, nem hiány az sem, hogy erkölcsisége nem észszerűen igazolt, mert az asszony céljaira nézve ez felesleges, sőt káros is volna; nem hiány, hogy ösztönei felett nem tud uralkodni, mert különben eszébe jöhetne gyermeket nem szülni s a természet egész apparátusa céltalanná válnék.

Igy tekintve az asszony lelkét, azt tökéletesen harmonikus szervezetnek kell elismernünk; maga jelentésének értelmében oly harmonikus, sőt harmonikusabb, mint a férfi lelke. Az igazi asszony ezt érzi s nem hagyja magát éretlen igények által természeti pályájától elvonni. Honnan mégis azon törekvés, az asszony lelkét degradálni (a férfiaknál) egyrészt, az asszony lelkét exaltálni (a nőknél) másrészt? Azt hiszem, fejtegetéseinkből a felelet világos. Az asszony lelkét a férfi céljaihoz mérik s elégtelennek találják. Az asszonyok férfiakká akarnak válni s a férfiak az asszonyoktól férfimunkát várnak. Mindkét irány az asszony lényegének félreértésén alapul s e félreismerést sajnos társadalmi viszonyaink folytán mindinkább terjesztik. Természetszerű társadalmi viszonyok között, mikor a munka bére a munkást s nem tétlen heréket illetne, ilyen félreismerés lehetetlen volna; mert akkor az asszony férjhez mehetne s a férfi eltarthatná családját. Az asszonyt csak ott kívánhatják férfierővel felszerelni, a hol a férfi a társadalom és az állam financiaális követelményeinek eleget tenni nem képes. Az asszony sorsának természetes javulása tehát csak gyökeresen elváltozott gazdasági s politikai viszonyoktól várható. Minden mód, a mely ettől eltérőleg igyekszik e célt elérni, csak az asszony természetének rontásával járhat karöltve, a mely romlás, tekintve hogy az eszközök csak palliativ eszközök (a radikális gyógyszer a gazdasági viszonyokban rejlik), csak mély sajnálkozást idézhet elő az emberszerető kebelben. Ilyen két eszköz: a nőnevelés tulhajtása és a belőle folyó női emancipáció modern alakja.

Nem akarok itt részletekbe bocsátkozni; mindegyikre csak egy megjegyzést merek ajánlani az olvasók figyelmébe. A nőnevelés csak az asszony czéljaira való előkészítésben állhat; ettől eltérő eljárás vét az asszony lelke ellen. A leányban annál fogva ébren kell tartani azon tudatot, hogy neki főhivatása lesz érett korban: gyermeket szülni és nevelni. Ezen tudat felköltése s ébren tartása az anyák feladata; e főteendővel szemben a »felsőbb leányoktatás« tehetetlen s felesleges. A másik teendő: az asszony lelkét, testét egyaránt e hivatásra képessé tenni. Amazt érzékeinek s érzelmeinek kifejtése, emezt kézi munka (de nem horgolás, varrás stb. hanem kerti munka) s megfelelő testi gyakorlatok által kell elérni. Az értelmi erő fejlesztése csak harmadrendű kellék. Az élet maga is kifejti azt. De ha ezt nem tartanak elegendőnek, akkor még sem szabad, semmi esetre sem, megengedni, hogy a leányok lelkét elvont elméletekkel tömjék. Egyrészt ezek megértésére nem is képesek, s így náluk ez mindig emlékezeti anyag (mint a tanítónőknél pl. a lélektan, logika, nemzetgazdaszat, alkotmánytan s több ilyen épületes dolgok, miknek hasznát kellene venni, de miket csupa »tudományosságból« meg sem értenek). Másrészt megfontolandó dolog az, hogy ezen »tanulmányokat« oly korban végeztetik a leányokkal, mikor azoknál sokkal fontosabb functiók vannak fejlődésben, functiók, melyektől függ az asszony lényege s az emberiség jövője s a melyeknek kell elmaradniok fejlődésben, a mikor az értelmi munkára oly nagy erőt igénybe veszünk. 16—17 éves leányoknál a nagy értelmi megerőltetés csak az asszonyi functió hátrányára lehet. Ha valaki ezt nem tartja nagyon figyelemreméltó intésnek, akkor nem érti egyáltalában az ösztönök életét, s különösen e két ösztöni csoport antagonizmusát.

A nőemancipáció pedig, mely az értelmi erő segítségével akar czélt érni, rossz eszközhöz nyult. Az emancipáció csak a nő értelmi ereje folytán állhatna elő; az asszony értelmi ereje azonban erre nem elegendő. Egész igyekezete daczára az értelmi munka neki csak nyűg, s a tanulásból folytonos visszaesés van a nemi életbe. S ha volna képesség is emancipálódni a nemi ösztön alól (a mi hála Isten nincsen), az asszony az életért való versenyben, az értelmileg s physikailag sokkal erősebb férfival

szemben, okvetlenül elbukik. Most még nem fejlett ki e verseny; de a hol kifejlett, ott az asszony húzta a rövidebbet. Megfosztva nőiességétől, kitaszítva a férfiak vad harczába, — azt hiszem az asszony az ilyen emancipációval állandó eredményt nem nyerhet.

Ezen következtetések teljesen csak arra az esetre állanak, ha azon kép, melyet a schema-alkotás módszerével az asszony lelkéről nyertünk, helyes. Nézetem szerint a vázlat nem tévedt; mert az asszony cselekedetei s élete tökéletesen levezethetők azon tényezők összeműködéséből, melyeket lelkének alkotói gyanánt találtunk. Tudományos biztosság kedvéért azonban a lélektanok lehetőleg pontos munkát kell még e téren végeznie, a mely munka főbb problémái gyanánt nézetem szerint a következők lennének tekintendők.

1. Meg kell határozni az asszonyi lélek számára a felfogási időminimumot.

2. Meg kell állapítani az egyes érzékek számára a küszöbértékeket, hogy kiderüljön, vajjon ez irányban melyik érzék a legélénkebb s mily viszonyban áll mindez a férfi lelkével?

3. Meg kell határozni az asszony ösztönei közt a viszonyt, a mi, ha mérésekkel nem lehetséges, lehető sokoldalú megfigyelések s tapasztalatok alapján eszközölhető.

4. E célból meg kell pontosan állapítani az eszmekört, melyben az asszony lelke tétleg mozog.

5. Megállapítandó az érzés finomsága s az akarat retardáló ereje az egyes ösztönökkel szemben.

6. Megállapítandó az abstractió foka, a melyre az asszony lelke emelkedik.

7. Megállapítandó erkölcsiségének kapacitása az egyes erények s vétségek tekintetében.

Ha ezeket megteszik, akkor az asszony lélektana igen becses ágát fogja képezni az általános psychologianak, társadalmi állásukról helyes s biztos fogalmat fogunk majd alkotni, s így a lélektan valóban alkalmas lesz arra, hogy a társadalmi tudományok számára biztos adatokat szolgáltatva, azok positiv megalkotását támogassa.

Böhm Károly.